

BİREY KAVRAMININ GELİŞİMİ VE İNSAN HAKLARI

Doç. Dr. Zeynep Özlem Üskül Engin*

Giriş:

Her insan doğduğunda bir başkasınınkinden benzemeyecek bir yaşama sahip olur. Çocukluğu, gençliği ve yaşlılığı bir diğer insanın yaşam sürecindeki evrelerle aynı olmayacaktır. Bu nedenle, her insanın yaşamının benzersiz ve elindeki tek hazinesi olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik, bu hazineyi değerlendirebileceği ikinci bir fırsatı olmayacaktır. Sadece tek bir şansa sahip olan insan, kendi özgün deneyimini yaşayacaksa da, herkes için geçerli bazı ortak özellikler vardır. Nasıl ki herkes kural olarak bir yaşından az önce ile birbuçuk yaşa kadar olan süreçte yürüyorsa, aynı şekilde iki yaşına girince Amerikalıların “korkunç iki” (*terrible two*) diye adlandırdıkları çocuğun otoriteyle ilk çatışmasını bünyesinde barındıran ve insan yavrusunun birey olarak tanınmaya yönelik talebini içeren bir dönemden geçmektedir. Böylece, önce ailesi tarafından varlığının olumlanmasını bekleyen çocuk, daha sonra bir yetişkin olduğunda içinde yaşadığı toplumdan da aynıısını bekleyecektir: Toplumun içinde varlığının tanınmasını, yönetimde söz sahibi olmayı, “yurttaş” olarak tanınmayı isteyecektir. Bu noktada, toplum onu ya bir “birey” olarak tanır ya da ona içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olmaktan başka bir değer atfetmez ve varlığına özel bir anlam yüklemeyiz. Bu nedenle, “birey”in toplum içinde tanınması ve insanlar arası eşitliğin sağlanması ve insan haklarına saygı gösterilmesi açısından bir ilk kavram olduğu söylenebilir.

Birey kavramı, siyasi sistemlerin temel kavramlarından biridir. Bireyin ele alınış tarzına göre siyasi sistemler farklı biçimlenmektedir. Bireyin nasıl ele alındığı ya da nasıl ele alınması gerektiği sorunu, günümüzde siyasal sistemlerin tıkandığı noktada önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir siyasal sistem tasarımı yapmak için önce bireyin bu sistemdeki konumunun belirlenmesi gerekmektedir. Bundan sonra onun hak ve özgürlükleri şekillenecek, anayasal sistemin nasıl yapılacağı ve hukuki sistemin sistem içerisinde insanı nereye konumlandıracağı belirlenecektir. Tarih boyunca değişik hukuki ve siyasi sistemlerin bireyi farklı farklı konumlandığı, birey kavramının yüzyıllar boyu içi boş bir kavram olarak kaldığı, ancak modernitenin ortaya çıkışıyla birlikte bu kavramın gerçek bir tartışma konusu olmaya başladığı söylenebilir. Bilinmelidir ki, bugünkü demokratik ülkelerin bireye atfettikleri önem kabul görünceye kadar çok ama çok uzun bir zaman dilimi geçmiştir.

Birey kavramının oluşumunu ve önemini anlayabilmek için onun tarih boyunca geçirdiği sürece bir göz atmak gerekecektir. Bu sürecin nerdeyse in-

Hakem denetiminden geçmiştir.

* Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Sosyolojisi ve Hukuk Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

sanlık tarihi kadar eski olduğu da düşünülürse, üstelik bu konuda yapılacakların da bitmediği hesaba katılırsa, insanın birey olma çabasının katettiği mesafenin uzun bir zaman diliminde ne kadar az olduğu görülecektir.

I) Antik Yunan Uygarlığı'nda Birey Kavramı:

Birey kavramı, günümüzde de çok tartışılan bir kavramdır ve aslında bu tartışmanın kökeni Antik Çağ'a dek uzanmaktadır. Bugün anladığımız anlamıyla olmasa ve farklı bir içeriğe sahip olsalar da demokrasi, politika, felsefe gibi kavramların Antik Yunanlılar tarafından yaratıldığı düşünülürse, aslında bu duruma şaşırılmaması gerekir. Antik Yunanlılarda köle ve yabancı statüsünde olmayan "erkek"lerin birey kavramının kapsamına girdiklerini, bunun dışında kalanların birey dolayısıyla yurttaş sayılmadığını bilmekteyiz¹. Ayrıca, Antik Yunanlıların içinde yaşadıkları site, devletten daha kapsamlı bir kuruluş olarak tarihteki yerini almış ve dinsel, askeri ve ekonomik bir bütünlük olmanın ötesinde, çeşitli siyasal toplum modellerinden çok daha kapsayıcı bir nitelik göstererek Yunan insanının davranış ve düşünce kalıplarını belirlediği, siyasal yaşamı koşullandırdığı ve siyasal düşünüşe damgasını vurduğu görülmektedir². Bunun anlaşılır bir yanı vardır, insan doğayla başa çıkmaya çalışmaktadır, bunun yanında bilmediği ama anlamlandırmaya çalıştığı birçok şeyle uğraşmaktadır. Bu dönemde insan ruh, dünya, kendi olma duygusu, doğaya bağımlılık kavramları, birey olma ve kitleleşme arasında sıkışıp kalmıştır. Bu dönemde sadece insanla Sofistlerin ilgilendikleri, içlerinden bazılarının eşitlikçi görüşleri ileri sürdükleri bilinmekte³, bunun dışında insanla çok fazla ilgilenen filozofa karşılaşılmamakta tam tersine insanı site yapısı içinde ele alan ve onu sitenin içinde eriten yorumlarla sıklıkla karşılaşılmaktadır⁴.

Bu nedenle, her ne kadar demokrasi ve birey (*individuum*) kavramlarıyla ilk defa bu çağda karşılaşılsak da, 21. yüzyıla kadar insanın birey olarak ele alınabilmesi için çok uzun bir mesafe katedilmiştir. Bu dönemdeki demokrasinin bizim bugün anladığımız demokrasi kavramından çok farklı olduğu hatırlanırken, aynı durumun birey için de olduğunu kavramak zor olmayacaktır.

II) Roma İmparatorluğu Dönemi:

Avrupa uygarlığı açısından özellikle hukuk alanında önemli bir yeri olan ve bu yeri hala koruyan Roma İmparatorluğu'nun da birey kavramı konusunda hukuktakine paralel bir ilerleme sağladığını söylemek mümkün değildir. Nitekim Romalıların istilacı oldukları, bu nedenle askerliğe felsefeden daha çok değer verdikleri ve pratik çözümler peşinde koşmaları nedeniyle günlük sorunları çözecek bir hukuk sistemi yarattıkları bilinmektedir⁵. Bu hukuk sisteminde

¹ George Thomson, **İlk Filozoflar**, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, Payel Yayınevi, 1997, s.226.

² Mehmet Ali Ağaoğulları, **Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi**, Ankara, V Yayınları, 1989, s.5; Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, İmge Kitabevi, 1994, s.15.

³ Alaettin Şenel, **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970, s.354-361.

⁴ Niyazi Öktem, "Antik Yunan Felsefesi", **İ.Ü.H.F.M.**, c.: 39, N.1-4, s.364

⁵ Zeynep Özlem Üskül Engin, Başak Karaman, "Roma İmparatorluğu ve Roma Hukukunda Ailenin Toplumsal Temelleri", **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, N.1, 2006, s.255.

yine Antik Yunan sitelerindekine benzer bir yapıyla Roma vatandaşı olan özgür erkek yurttaşlar belirli hak ve özgürlüklere sahip olmuşlar, kölelik ekonomik nedenlerle korunmuş ve kadınlar da mutlak bir erkek egemenliği altında yaşamak durumunda kalmıştır. Kadınlar doğumdan erişkin olana dek 'yetişkinlik öncesi' adı verilen bir vesayet altındadırlar, daha sonra da kocalarının ya da babalarının vesayeti altında kalırlar ve bu durum kamu hukuku alanında hiçbir hakları olmamasına, özel hukuk alanında ise sınırlı haklara sahip olmaları sonucunu doğurmuştur⁶. Bu hukuk sistemi öyle egemen ve güçlü bir erkek imgesi yaratmıştır ki, aile reisinin özerk bir birlik sayılan aile üzerinde mutlak yetkileri vardır, bu yetkiler yaşam ve ölüme karar verme yetkisini de kapsamaktadır. Dolayısıyla Roma hukukunun herkesi eşit olarak kabul etmediğini, statüler yarattığı, herkesin hukuk karşısında aynı korumadan yararlanmadığı ve özgür erkek yurttaşların diğerlerine oranla öncelikli ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır⁷.

Düşünce tarihinin ilk dönemlerinde bütünü parçadan önce geldiği, sinenin ya da polislin yani içinde yaşanan toplumun varlığının orada yaşayan insanlardan yani bireylerden daha önemli olduğu bir gerçektir⁸. O dönemlerde yaşanan toplumun devamının sağlanması için savaşan ve bu uğurda ölenlerin ne derecede yüceltildiğini hatırlamak ya da üç-dört çocuk doğurmadan kadınlara miras hakkı vermeyen hukuk sistemini hatırlamak⁹ bile buna başlı başına kanıt oluşturmaktadır¹⁰.

III) Karanlık Ortaçağ:

Antik Yunan ve onu izleyen Roma uygarlığından sonra Avrupa'yı yüzyıllar boyu karanlık bir döneme götürecek bir Ortaçağ karabasanı izleyecektir. Dünyayı yaşadığı yerden ibaret sanan Ortaçağ insanı, sorgulamamış, yeni düşünceler üretememiş, sınıfsal bölünmüşlüğü içinde açıklıkla, sefaletle, savaşlarla, farklı inançtan kimselerin kitlesel sürgünleriyle ve salgın hastalıklarla uğraşmıştır. Yüzyılları kapsayan bu dönemde bireye ilişkin izleri aramak nafile bir çabadan ibarettir. Bireye önem verilmediği öylesine açıktır ki bu dönemin diline bile bu durum açıkça yansımıştır: Ortaçağ Avrupa'sında toplumu ifade etmek için geniş bir kelime dağarcığına rastlanırken (*societas, communitas, corpus, universitas, multitudo, congregatio, collectio, coetus, collegium* gibi), bireyden söz edilmemektedir. Feodalitenin ve Kilise'nin etkisinin yoğun olarak hissedildiği bir dönemdir ve bu ortamda toplum üyeleri arasındaki ilişki de

⁶ Üskül Engin, Karaman, "Roma İmparatorluğu ve Roma Hukukunda Ailenin Toplumsal Temelleri", s.259; Mehmet Semih Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1997, s.6-7.

⁷ Andreas B. Schwarz, **Roma Hukuku Dersleri**, çev.: Türkan Rado, İstanbul, 1965, s.210-211.

⁸ Ağaogulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, s.316-317; Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Dönüş**, çev.: Tunçer Karamustafaoglu, Ankara, Yerkın Basımevi, 1993, s.308.

⁹ Üskül Engin / Karaman, "Roma İmparatorluğu ve Roma Hukukunda Ailenin Toplumsal Temelleri", s.259.

¹⁰ Ernest Kantorowicz, "Orta Çağ Siyasi Düşüncesinde 'Vatan İçin Ölmek- Pro Patria Mori' ", çev.: Erol Öz, **Devlet Kuramı**, Der. Cemal Bali Akal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2000, s.110-111.

ataerkil ve özgeci özellikler göstermekte¹¹ ve günlük yaşamın her alanında olduğu gibi siyasi alanda da hıristiyan öğretisine uygun yaşamaya çok özel bir özen gösterilmektedir¹². Bunun felsefi temellerinin Aristo'nun yeniden okunmasında ve Aristo'nun felsefesinin hıristiyanlıkla harmanlanmaya çalışılmasında özetle felsefeyle teolojiyi uzlaştırma çabasında yattığını söylemek pek de zorlama bir yorum olmayacaktır¹³. Bu algılama biçimi, birey kavramının ve dolayısıyla gerçek anlamda demokrasinin ortaya çıkışının çok daha sonraki yüzyıllara nasip olmasına neden olacaktır.

IV) Yeniçağ ve Birey Kavramındaki Dönüşüm:

Bireyin tarih süreci içindeki yolculuğunda önemli bir kırılma noktası olarak karşımıza öncelikli olarak çıkan Aydınlanma Çağı ve Fransız Devrimi'dir. Coğrafi keşifler, icatlar, nüfusun artması, bilimsel gelişmeler ve ilkçağ metinlerinin Abbasiler döneminde Abbasi halifelerinin desteğiyle yunanca ve arapçadan latinceye çevrilmesi¹⁴ gibi birçok olay bu dönemi dönüştürecek olaylara zemin hazırlamışlardır¹⁵.

Descartes'la başlayan "ben" söylemi, kuşkuculuk, aklın öne çıkması, insanı "biz" denen toplum fikrinden kopmaya ve bireyi kabul etmeye götüren adımların başında gelir ki¹⁶, buna ilk karşı çıkan, insanı "biz" in içinde algılayan Katolik Kilisesi olmuştur¹⁷. Ortaçağ siyasi kuramına göre, devlet iktidarı tabii hukukun altında, pozitif hukukun ise üzerindedir¹⁸. Bu hiyerarşik konumlandırma sayesinde kökeni Tanrı'ya dayanan tabii hukuk vasıtasıyla, Kilise devleti yönetenleri denetim altında tutma hakkını kendilerinde görmektedirler. Kilisenin tabii hukuk vasıtasıyla üstün bir güce dayanan kuramının sarsılması anlamına gelen bu sorgulama, aynı zamanda Avrupa'da ekonomik bir gücü de elinde bulunduran Kilise'nin ayrıcalıklı konumunu sarsmaktadır. Bu nedenle Descartes gibi düşünürlerin ve alimlerin eserlerin yasaklanmasından, birçok insanın dinden sapmaları bahanesiyle engizisyon mahkemelerinde yargılan-

¹¹ James Henderson Burns, **Histoire de la Pensée Politique Médiévale**, Paris, PUF, 1998, s.559.

¹² Werner Sombart, **Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı**, çev.: Oğuz Adanır, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2008, s.234.

¹³ Michel Villey, **Philosophie du Droit**, Paris, Dalloz, 2001, s.96-97; Zeynep Özlem Üskül Engin, "Ortaçağda Teologların Akılla Buluşmasının Bir Örneği: St. Thomas d'Aquin", **Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu için Armağan**, Ankara, Seçkin, 2004, s.759-784; Jacques Le Goff, **Avrupa'nın Doğuşu**, çev.: M. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür, 2008, s.152-153.

¹⁴ Dimitri Gutas, **Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu**, çev.: Lütfü Şimşek, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s.17.

¹⁵ Kaan Ökten, **Hıristiyanlıkta İnancın Yenilenmesi**, İstanbul, Mavi Ada Yayıncılık, 2000, s.28-29.

¹⁶ Bernard Lavergne, **Individualisme Contre Autoritarisme**, Paris, PUF, 1959, s.39.

¹⁷ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990, s.276.

¹⁸ Otto Gierke, "Orta Çağ'da Siyasi Kuramlar: Devlet ve Hukuk", çev.: Olgun Akbulut-Emre Zeybekoğlu, **Devlet Kuramı**, Der. Cemal Bali Akal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2000, s.132.

maları ve ölüme mahkum edilmelerine dek uzanan yelpazede hep Kilise'nin varolan konumunu koruma çabası bulunmaktadır¹⁹.

Batı'da birey kavramının kabulü ile laiklik arasında da sıkı bağlar bulunmaktadır. Bireyin değer kazanmaya başlamasıyla, düşündüğü için varolan insan, inandığı için itaat eden insandan ayrılmakta ve akıl inançtan sıyrılarak bilimsel düşüncenin oluşturulmasının temellerini yaratmaya başlamış ve laikliğin temellerini atmıştır²⁰.

Günümüzde laik ve modern kelimelerinin sık sık devlet kavramıyla beraber anılması alışılmış gelse de, devlet düşüncesinin modern anlamda doğabilmesi için dünyevi iktidarın ruhani iktidarı içinde erittiğini görmek gerekmektedir²¹. Ortaçağ'da yasayı söyleyen Tanrı'dır, yöneticiler yasayı uygulayan konumundadır, oysa modernite ile birlikte yasanın uygulanmakla yetinilmediğini, onu söyleme işlevine de el konulmaya başlandığı ve yasanın dünyevileşmesine yol açıldığı görülmektedir²². Kutsallık alanını bünyesinde taşımış olan Kilise, önce modern krallık döneminde daha sonra da ulus-devlet karşısında erimiştir. Bu nedenle denebilir ki, ulus-devlet, egemenlik gibi kavramlarının ortaya çıkardığı modern devlet yapısının belki de en ayırt edici özelliklerinden biri laikliktir. Bugün laikliğin en basit tanımı olarak kullandığımız "din ve devlet işlerinin ayrılması" aşamasına gelebilmek için "din ve devlet işlerinin birleştirilmesi" diyebileceğimiz bir dönemden geçilmiş olması ilginçtir.

Bu döneme etki eden hümanizma akımı insanı yüceltmış ve kutsallaştırmıştır. Bunun sonucunda yapılan çalışmalarda, yazılan edebi, felsefi eserlerde daha önceki inceleme konusu olan Tanrı bir kenara bırakılmaya başlanmış, konu insana, onun doğasına kaymıştır. Bu yeni insan tanımına göre, insan doğal olarak siyasi, toplumsal özellikler göstermektedir. Bu tanım aynı zamanda feodal ilişkilerin bozulmasıyla yeni ortaya çıkmaya başlayan modern burjuvazinin koşullarıyla da uyum göstermektedir²³.

Bu düşünce biçimi, insanın her şeye hakim olabileceği fikrine yol açar ve doğaya hükmedebilen insan geleceğini de şekillendirmek isteyecektir. Bu isteğin kapsamındaki geleneklerin dayatılmasına karşı çıkma, her bireyin kendi hak ve özgürlüklerine sahip çıkması, diğer başka ekonomik ve toplumsal sebeplerin yanında, dünyanın seyrini değiştiren bir devrime yol açmıştır²⁴.

1789 yılında Fransa'da ortaya çıkan devrimin öncesinde Avrupa'nın geneline yansıyan bir huzursuzluk hakimdir. Bu huzursuzluğun başta gelen nedenlerinden sözetmek gerekirse soyluların talepleri, daha fazla vergi ve asker isteyen hükümdarın baskısı, Kilise'nin ekonomik bir güç olarak ortaya çıkması ve soylu ailelerle yakın iltimas ilişkisi içinde olması, zaten ekonomik olarak güçsüz konumda olan alt tabakalar, özellikle de köylüler için gitgide artan bir şekilde sıkıntı yaratmıştır²⁵. Bu kesimlerin huzursuzluğu 14. yüzyıldan itibaren

¹⁹ Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s.276.

²⁰ Zeynep Özlem Üskül, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, İstanbul, Bike Yayıncılık, 2003, s.46-47.

²¹ Cemal Bali Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1998, s.322.

²² Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s.338.

²³ Villey, **Philosophie du Droit**, s.98-99.

²⁴ Josep Fontana, **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna**, çev.: Nurettin Elhüseyini, İstanbul, Literatür, 2003, s.87.

²⁵ Ulrich Im Hof, **Avrupa'da Aydınlanma**, çev.: Şebnem Sunar, İstanbul, Literatür, 2004, s.35.

sık sık ayaklanmalarla kendisi göstermiştir. Bu ayaklanmalar toplumsal dönüşüm yaratacak reform taleplerini içermekte ve eşit ve adil bir düzen, ahlaki bir ekonomi umudunu taşımaktadır. Bu ayaklanmalar doğal olarak aristokrat kesimlerde ve Kilise çevresinde ciddi kaygıya yol açmıştır. Buna alınacak önlemler tartışılmış ve “köylülerin tıpkı zararlı otlar gibi büyüyen küstahlığını budamak için her elli yılda bir evlerinin ve mülklerinin yok edilmesi” gereği dahi savunulmuştur. Tek üreten kesim olan köylülere karşı bu denli düşmanlık beslemek o dönem için aslında insanın bindiği dalı kesmekle eş değerdir. Nitekim her yeni hareketi zora dayanarak bastırma yöntemi işe yaramamış, ahlak ve din temelinde yeni toplumsal mutabakatlar sağlanmaya çalışılarak yeni “öteki” kavramları yaratılmıştır²⁶.

Uzun süre derebeylik baskısı devam etmiş, sonunda teorik de olsa bir çözüm bulunmuştur: Bu, ötekileştirerek günah keçileri yaratmak yerine, tüm toplumu kucaklayacak bir toplumsal sözleşme teorisi ortaya atmak olacaktır. Bu nedenle, Fransız Devrimi’ni yapanların ilk icraatları arasında derebeyliğe son ermek, bazı vergileri kaldırmak, Kilise’nin topraklarının çoğunu satışa çıkarmak ve Kilise’nin topladığı, halkın belini büken ondalık vergisine son vermek²⁷ ve en önemlisi İnsan Hakları Beyannamesi’ni formüle etmek olmuştur²⁸.

V) Birinci Kuşak İnsan Haklarının Doğuşu:

1789 Fransız Devrimi’nin ekonomik ve toplumsal birçok olayın hazırladığı tarihsel bir zemin üzerinde cereyan ettiği doğrudur, ancak bunda Fransa’da o dönemin entellektüellerinin de bunda payı büyüktür. Sadece insan odaklı ve onun eliyle daha doğrusu aklıyla ortaya çıktığı kabul edilen bir toplum tasarısının şekillenmesinde taşırayı da bilgilendirerek ve yeni gelir kaynakları bulmaya çalışarak kalkındırmaya çalışan ve düşünce üreten akademilerin ve bilim adamlarının gelişmesine yol açan üniversitelerin rolü önemlidir²⁹. Aydınlanma dönemine girilmesinde düşünce adamlarının etkisi ve toplumun kendilerine verdiği değer, belki de başka bir dönemde hiç görülmediği kadar büyük olmuştur³⁰.

Skolastik düşünce “hangi hakla ya da ne adına yönetiyorsun?” sorusuna, yönetimi doğrulayan kaynak olarak Tanrı’yı işaret ederken, 1789 Fransız Devrimi ile gelişen liberal bireyci doktrin bu noktada da sorgulayıcıdır ve insan hak ve özgürlüklerinin kaynağını dini bir yorumun dışında araştırmaktadır. Bu, skolastik zihniyetin dışına çıkıldığının ve feodalitenin zihinsel temellerinin çöktüğünün başlıca kanıtıdır. Böylece ulus-devletin tarih sahnesine çıktığı görülecek ve artık onun temelini oluşturacak insan yaratisi kuralların bağımsızlığı ve belirleyiciliği tartışmasız kabul edilir hale gelecektir³¹.

²⁶ Fontana, **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna**, s.88.

²⁷ Gwynne Lewis, “Fransız Devrimi”, **Bati’da Devrimler ve Devrimci Gelenek, 1560-1991**, çev.: Kemal İnal, Der.: David Parker, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s.122.

²⁸ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler**, çev.: Savaş Aktur, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2004, s.21.

²⁹ Im Hof, **Avrupa’da Aydınlanma**, s.93.

³⁰ Im Hof, **Avrupa’da Aydınlanma**, s.135.

³¹ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s.319.

Bu yeni devlet yapısının içerisindeki bireyin hak ve özgürlüklerinin kaynağında doğrudan doğruya insan yatmaktadır. Artık toplumun insanı şekillendirmesinden değil, insanın toplumu şekillendirmesinden söz edilmektedir. Toplumdaki tek gerçek değer insandır, her siyasal sistemin amacı onun mutluluğunu ve refahını sağlamaktır, toplum tüm bireylerin eşit olarak hizmetindedir. Bu birey neredeyse kutsaldır, mutlaktır, meşru isteklerinin dışında bir şey yoktur, hakları diğer bireylerin hakları nasıl kısıtlanmışsa, öyle kısıtlanmıştır. Bir değer olarak ele alınan birey, insanlığa ayrı bir değer katmaktadır³².

Modernitenin başlangıcı olarak tanımlanan bu dönemin düşünürlerinin hukuki hümanizması, insanın (ama aslında daha çok da erkeklerin) tüm normativitenin yaratıcısı olduğu anlayışını uygulayarak, insanın kendi hukukunun yaratıcısı olduğu fikrini ve bu hukukun söz konusu tarafların anlaşması sonucu olarak ileri sürülebileceğini kabul eder. İnsanın kendinden başka yasa koyucusu yoktur. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, siyasal iktidarın kullananın sadece Tanrı'ya hesap vermekle yetinemeyeceği, aynı zamanda yönetilenlere karşı da sorumlu olması gerektiği görüşünün yaygınlaşması olmuştur.

Laik, akılcı, ilerici bir bireycilik anlayışına sahip olan aydınlanmış insan düşüncesine göre, seçme hakkı sadece insana tanınmış ve insan bir birey olarak kendi kurallarını koyup ona göre yaşama hakkını elde etmiştir³³. Liberalizm, bireye bir yandan diğer bireylerin diğer yandan da devletin müdahalesi ile karşılaşmadan seçim yapma, seçimlerini gözden geçirme ya da değiştirme konusunda bir alan tanımış, bu alan ne kadar genişse onların da o kadar özgür olduklarını kabul etmiş ve bu anlamda da bireyin iradesini ön plana çıkarmıştır³⁴. Bireyin iradesinin ve özgürlüğünün bu şekilde ele alınması ilk dönemler için devrimci bir görünüme sahip olsa da, daha sonraları "liberal devletin yurttaşlarının, ilişkide bulunduğu bireyler dışında, topluluğun ortak iyisine ya da devlete karşı herhangi bir ödev yüklenmeksizin özgürlüğün hak ve ayrıcalıklarından faydalandığı" ve insanı yalnızlaştıracağı yönünde bir eleştirinin geleceği görülecektir³⁵.

1789 devrimi bir burjuva devrimi olmasına karşın, devrimi yapanların savunduğu eşitlik, özgürlük ve kardeşlik düşüncesinin sadece burjuva sınıfı için değil tüm insanlar için geçerli olmasını istemişlerdir. Bunun nedeni ise, bu devrimin temelinde insanın insan olmasından kaynaklanan bir değerinin olduğuna inanması, aristokrasinin dilediğinde ellerinden aldığı yaşam hakkının, mülkiyet hakkının ve güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarının tüm insanlara verilerek sadece orta sınıfın değil, tüm insanların özgürleştirilmesi ve böylece eski düzenin tasviyesini sağlamaktır³⁶.

Bir başkası tarafından insana verilmesinden değil de sadece insanın insan olmasından kaynaklanan, mutlaklığı tartışılmayan, devletten önce de varolan, zamansız olması özelliğiyle ön plana çıkan bu haklar bugün birinci kuşak haklar olarak tanımladığımız insan haklarının temelini oluşturmuşlardır. Bu nedenle de 1789 Fransız İhtilali bu anlamda çok önemli bir yere sahiptir.

³² Louis Dumont, **Homo Hierarchius**, Paris, Gallimard, 1966, s.17.

³³ Üskül, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, s.49.

³⁴ Ahu Tunçel, **Bir Siyaset Felsefesi: Cumhuriyetçi Özgürlük**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.43.

³⁵ Tunçel, **Bir Siyaset Felsefesi: Cumhuriyetçi Özgürlük**, s.47.

³⁶ Gemalmaz, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, s.20.

VI) İnsan Haklarının Sahibi Avrupalılar Mıdır ve İnsan Haklarının Tekeli Olabilir Mi?

Bunları söyledikten sonra yine de objektif olmak için atlanmaması gereken önemli bir detayı da eklemek gerekir: Demokrasiye ilişkin modern anlayışların Aydınlanma düşüncesinden derinlemesine etkilendiği tartışma götürmez bir gerçektir. Ancak bu durum, Batıların demokrasiye ilişkin mülkiyetçi bir inanç geliştirmelerini ve bazı ülkelere demokrasi getirme iddialarını haklı kılmamaktadır. Batıların demokrasinin ve onun türevi olan insan, birey gibi kavramların Batıya ait bir şey olduğu düşüncesi dünyanın büyük bir bölümünde yaşananları görmezden gelmek, diğer uygarlıkları küçümsemek anlamına gelebilmektedir³⁷. Bu da demokrasi fikri açısından çelişkili durumları ortaya çıkarabilmektedir. Örnek vermek gerekirse, Mandela'nın demokrasi arayışının kökeninde Avrupalıların bu kendi içindeki tutarsız tutumlarının doğrudan etkisi olmuştur³⁸. Bu nedenle, Batı dünyası yüzyıllardan beri "dünyayı uygarlaştırma arzusu ile ona egemen olma isteği arasında sürekli" bocaladığı eleştirisine maruz kalmıştır³⁹.

Birey kavramının doğduğu topraklardaki entelektüel birikimden, uygarlıktan söz ederken, bu uygarlığın her yönüyle mükemmel olduğunu söylemek mümkün değildir. Modernite, kendi içinde sorunsuz bir cennetin tarifini verememektedir⁴⁰. Aslında genellikle bu tür konuların araştırıldığı eserlerde genellikle Batı medeniyetinin yüceltiği bilinmektedir. Bir kere Batı uygarlığının filizlendiği coğrafyada tüm bu hümanizmanın yaratıcısı ve uygulayıcısı olarak görülen erkeklerdir ve yukarıdaki açıklamalarda yer verilen bireyin eril olduğu görülmektedir. Burjuva ahlakı kadının ev işlerinden, aileden ve çocuklardan sorumlu olduğu düşüncesindedir. Kadın ilk planda, sadakat bekçisi evli bir kadın ve annedir, başka konularda edilgendir, kendi başına hareket kabiliyeti yoktur, ev dışında bir başka yaşam alanı bulunmamaktadır. 1900'lere dahi yaklaşırken Avrupa'da ne eşitlik isteyen ne de bilimsel alanlarda çalışan bir kadın zümresine rastlanmaktadır⁴¹. Kadınların erkeklerle eşit olma çabasının çok geç ortaya çıktığı ve hala sürdüğü bilinen bir gerçektir. Aydınlanma felsefesi düşünürlerinin "eşitlik, özgürlük, kardeşlik (*fraternité*: erkeklerin kardeşliği) " mottosunun erkekler için düşünüldüğüne ilişkin dönemken filozoflarının eserlerinde birçok ipucu yakalamak ne yazık ki sıklıkla mümkündür⁴².

Ayrıca unutmamak gerekir ki, Aydınlanma Çağının ortaya çıkması, Fransız Devrimi için gerekli olan koşulların doğmasında Amerika kıtasının keşfi ve bu kıtanın Avrupa'nın birçok ülkesi tarafından sömürülmesi, bu ülkenin zenginliklerinin yaşlı kıtaya aktarılmasının rolü büyüktür. Bu sömürü yeni kıtaya sınırlı kalmamış, Amerika'daki yerli halk katliamlar, ağır çalışma ko-

³⁷ Amartya Sen, **Kimlik ve Şiddet**, çev. Ahmet Kardam, İstanbul, Optimist Yayınları, 2010, s.72.

³⁸ Sen, **Kimlik ve Şiddet**, s.76.

³⁹ Amin Maalouf, **Çivisi Çıkış Dünya**, çev. Orçun Türkay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.49.

⁴⁰ Mehmet Tevfik Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 2008, s.3

⁴¹ Marit Rullman, **Kadın Filozoflar**, çev.: Tomris Mengüşoğlu, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 1996, s.207, 210-211.

⁴² Zeynep Özlem Üskül Engin, "Une Perspective Juridique, Historique et Philosophique du Féminisme", **Annales De La Faculté De Droit D'Istanbul**, N: 57, 2009, s.225-245.

şulları, yeni yaşam düzenine ayak uyduramayan yerlilerin toplu intiharları nedeniyle azalınca, gerekli olan işgücü Afrika'dan sağlanmıştır. Amerika'nın keşfi, Afrikalı halkın köleleştirilmesine neden olmasıyla talihsiz bir tarihi gerçek olmuştur. Bu sömürü mekanizmasına düşünsel zemin oluşturan liberalizm sayesinde Avrupa kalkınmış, gerekli sermaye birikimini sağlamış ve Avrupa sınıfsal değişimlere sahne olmuştur. Aslında çok verimli ve doğal zenginliklere sahip arazilerde yaşayan Güney Amerika halkının yoksulluğu incelendiğinde, hala daha bu sömürünün izleri görülmektedir. Bu anlamda da Avrupa'luların eşitliği, özgürlüğü ve kardeşliği yalnızca kendileri için gerekli gördükleri, yeni kıtanın yerlilerinin ruhlarının hayvanlardan bile aşağı olduğunu düşündükleri bilinmektedir⁴³. Dolayısıyla, modernitenin kapitalizmle birlikte geliştiği, ancak kapitalist üretim biçiminin dönüştürücü etkisiyle, kendi doğasından kaynaklanan birçok sorunu beraberinde getirerek geri dönüşü olmayan bir süreci başlattığı söylenebilir⁴⁴.

VII) 19. Yüzyıl ve Sonrasında Tehlikeye Giren Birey ve İnsan Hakları:

Burjuvazinin ortaya çıkışında nasıl birçok toplumsal, ekonomik, demografik etkiler önemli rol oynayarak 19. yüzyılın birey kavramını öne çıkardıysa, yine birçok faktörün bir araya gelmesiyle bu defa topluma çeşitli ideolojiler tarafından ağırlık verildiği görülmektedir. İnsana değer veren Aydınlanma Çağı düşünürlerini ve siyasetçilerini 19. yüzyılın bireyi reddeden anlayışlar içeren hukuki pozitivistler ve nasyonal sosyalistler izlemiştir. Hukuku yazılı metinlerden ibaret sayan, adaleti soyut bulduğu için reddeden ve hukukun kaynağını – aslında yine bir başka soyut kavram olan- “halkın ruhu”na ya da devlete dayandıran hukuki pozitivism, özgürlük, otonomi gibi kavramlardan hiç söz etmeyerek, bireysel özgürlükleri tehdit edecek bir siyasi yapıya zemin hazırlamıştır⁴⁵. Nitekim, hukuki pozitivismın hazırladığı totaliter devlet yapısı kendini İtalya'da ve Almanya'da göstermiştir. Almanya'da faşizm 1933 yılında yapılan seçimlerde toplam oyların % 43.9'unu alarak yasal bir şekilde iktidara gelmiş⁴⁶, İtalya'da ise 1921'de herhangi bir tepkiyle ve direnmeyle karşılaşmadan faşist diktatörlük kurulmuştur⁴⁷. Aslına bakılırsa nasyonal sosyalizm ve faşizm gerçek halk hareketleri olarak ortaya çıkmıştır ve Hitler ve Mussolini'nin güçleri de buradan kaynaklanmış ve hatta demokratik olduklarını iddia edebilmişlerdir⁴⁸.

Bireyin faşist devletteki durumuna bakılırsa, faşist devlet anlayışının bireye bakışının oldukça olumsuz olduğu görülecektir⁴⁹. Bu devlet anlayışı, toplumu temel olarak ele alır, bireyin içinde yaşadığı toplumdan ayrı bir ünite olarak görülmesi söz konusu değildir. Bireyin varlığı bir toplumda yaşamasına

⁴³ Eduardo Galeano, **Latin Amerika'nın Kesik Damarları**, çev. Atilla Tokatlı-Roza Hakmen, İstanbul, Çitlembik Yayınları, 2010, s.13-357.

⁴⁴ Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, s.3.

⁴⁵ Selahattin Keyman, “Hukuki Pozitivism”, **A.Ü.H.F.M.**, c.:35, N.:1-4, 1978, s.30.

⁴⁶ Christian Delacampagne, **20. Yüzyıl Felsefe Tarihi**, çev.:Devrim Çetinkasap, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.152.

⁴⁷ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1995, s.321; Murat Sarıca, Rona Aybay, **Faşizm**, İstanbul, İzlem Yayınları, 1962, s.21-23.

⁴⁸ George Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, çev.:Özer Ozankaya, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları No:18, Sevinç Matbaası, 1969, s.282.

⁴⁹ Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, s.318.

bağlıdır, onun toplumdan ayrı bir varlık olduğu, farklı bir değeri olduğu düşünülmez. Toplum, insanların doğasında var olan sosyal eğilimlerin bir ürünü olarak kendiliğinden ortaya çıkmaktadır, bireylerin bir araya gelerek, bir çaba göstererek, üzerinde anlaşarak yarattıkları bir oluşum değildir. Dolayısıyla, toplum ve devlet, bireylerin özgür iradeleri sonucu değil, sosyolojik ve tarihsel bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır⁵⁰. Ayrıca ortaya çıkan devlet bireyden çok daha önemli olduğu için “Herşey devlet içindir, devlete karşı hiçbir şey yoktur, devletin dışında hiçbir şey yoktur” denilmektedir. Devlet bu anlayış doğrultusunda kutsallaşmış, yüceleştirilmiştir⁵¹.

Faşist devlette, toplum daha çok doğal, biyolojik, dini, coğrafi bağlarla birbirine bağlanmış insanların oluşturdukları toplumsal birliklerden meydana gelmektedir. İnsan bir birliğe bağlı olarak yaşamını sürdürecektir. Bireyin birlikteki görevi ne denli önemliyse, kendi değeri de o denli artacaktır. İnsan haklarına değer verilen bir sistemde insanın hakları ön plana çıkarken burada ödev kavramı önem kazanmaktadır. Devlet hakları verirken diğer yanda da onlardan ödevler beklemektedir⁵². Bu sistemde, insanın sadece insan olmasından kaynaklanan bir değeri yoktur, insanlar yaptıkları işe göre değerlendirebileceklerinden bir eşitlikten de söz edilemez. Eşitliği bozan bazen derinin rengi, bazen din, bazen de etnik köken ya da cinsel yönelim olabilir. Buradaki adalet anlayışından, bireyin yerine getirmekle yükümlü olduğu hizmeti yapabilmek için ona gerekli yetkinin tanınması anlaşılmaktadır. Özgürlük ise, devletin bireye tanıdığı alanda mümkündür, devlet insana nasıl yaşayacağına dair kuralları koymaktadır. Doğal olarak, bu sistemde hak değil ödev vardır ve bu anlayış biçimi, liberal devletin benimsediği, bireyin kendi geleceğini belirleme hakkı olan otonomisini dışlamakta, onu bir toplumun içinde eritmektedir. Devlet, insanı kendisine tâbi kılmakta, kılamadığını ise önce “öteki”leştirmekte, sonra da onu yok etmenin yollarını aramaktadır⁵³.

Adalet ve özgürlük gibi kavramlar, eğer birey kavramı bir siyasal sistemin temeli olarak ele alınıyorsa farklı, alınmıyorsa farklı bir biçimde teoride ve uygulamada yerlerini alırlar. Otoriter ve totaliter sistemlerde bu kavramlar ya hiç ele alınmamakta ya da içleri boşaltılmış olarak kalmaktadırlar⁵⁴.

Ancak çizilen bu olumsuz tabloya rağmen tarihsel süreç içerisinde bu tür görüşlerin de destekçilerinin olduğu, faşist diktatörlerin kitleleri peşlerinden sürüklediği görülmektedir. Elbette faşizmin eğitimle, korkuyla, propandayla desteklendiği ve beslendiği şüphe götürmez ama Hitler’in ve Mussolini’nin tüm başarısını da bu ideolojinin sadece korkutucu yanına bağlamak doğru olmayacaktır⁵⁵. İnsanın vahşi bir yanı olduğunu görmek için tarihteki savaşlara bakmak yeterlidir. Dünya tarihinde, bireyi yok sayan bu tutum, bilindiği gibi Yahudilerin, çingenelerin, homoseksüellerin ve bu tutuma karşı çıkan insanların (sanatçıların, düşünürlerin, bilim adamlarının) ötekileştirilip önce toplum dışına itilmelerine, sonra da yok edilmesine varan bir süreç etki etmiştir. Bu nedenle, gerekli koşullar ve ortam oluştuğunda bu tür durumların ortaya çık-

⁵⁰ Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.268.

⁵¹ Sabine, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, s.277.

⁵² Hak ve ödev tartışması için bkz. Johan Galtung, **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, çev.: Müge Sözen, İstanbul, Metis Yayınları, 1999, s.19-21.

⁵³ Üskül, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, s.78-79.

⁵⁴ Üskül, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, s.79.

⁵⁵ Delacampagne, **20. Yüzyıl Felsefe Tarihi**, s.196.

bileceğini hesaba katmak ve gerekli önlemleri hukuki düzeyde de almak insanlığın boynununun bir borcudur.

VIII) Soyut İnsan Hakları Anlayışından Somuta Doğru Atılan Adımlar:

Siyasal liberalizmin ortaya koyduğu birey anlayışı bir yandan faşizm nedeniyle ortadan kaldırılmışken, diğer yandan da dönüştürücü bir toplumsal süreci öneren ve insanı üreten yanı sıra toplumsallığıyla ele alan⁵⁶, liberalizmin temelindeki özgürlük kavramını topa tutan, birey-toplum çelişmesini evrensel bir olgu olarak değil de kapitalizm içindeki yabancılaşmış toplumsal ilişkilerin bir ürünü olarak gören marksizmin eleştiri oklarına hedef olmuştur⁵⁷. Marksizmin insanı, sanayi devriminin de etkisiyle, tekil bireyler olarak değil de toplumsal yönüyle ele alması ve toplumsal bir dönüşümü ve kurtuluşu öngörmesi, birey kavramının değil daha çok toplumsal kavramların tartışılmasına neden olmuştur⁵⁸. Aynı dönemlerde sosyolojinin de bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasıyla toplumsal yorumlar öne çıkmış ve bireyden çok toplum üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu nedenle bir yüzyıl gibi bir süre boyunca liberalizmin kavramlarının bir kenara bırakıldığı görülmektedir. Liberal bireyciliğin hatırlanması için yirminci yüzyılı, özellikle de dünya savaşlarının bitmesini beklemek gerekmiştir⁵⁹.

Yine de insan hakları ihlalleri söz konusu olduğunda 1789'da ilan edilen Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nden bu zamana kadar insanın bazı hak ve özgürlüklere sahip olduğu düşüncesi yaygın bir biçimde savunulmuştur. Bunda belgenin yazılı olmasının ve Avrupa'ya etkisi altına almış olmasının rolü büyüktür. Fakat bu belge, soyut bir birey anlayışının ifadesidir ve bireyin bu hak ve özgürlüklerinin nasıl somut olarak korunacağına yönelik düzenlemeler yapılacağı konusunda yol göstermemekte, bir ihlal söz konusu olduğunda bunun yaptırımının ne olacağı açıkça belirtilmemektedir⁶⁰. Oysa, yaşanan tarihi gerçekler, soyut birey anlayışının yeterli olmadığını göstermiştir. Buradan insanlık adına çıkarılacak dersler olmuştur: Bunlardan birincisi, seçimle başa gelen ve çoğunluğu arkasına alan bir siyasi partinin insan hak ve özgürlüklerine saygı duymaması halinde bir denetim ve fren mekanizmasına ihtiyaç duyulduğu gerçeği ortaya çıkmış ve bunun arkasından anayasalarda hak ve özgürlükler güvence altına alınmış, yasalarla bunların sınırları belirlenmiştir. Anayasa mahkemeleri bir başka denetim mekanizması olarak ortaya çıkmış, azınlığın çoğunluğun baskısı altında kalmasına engel olacak bir sistem olarak demokratik ülkelerde kabul görmeye başlamıştır. Anayasa mahkemeleri, soyut ilkelerle insan haklarının gerçek anlamda korunabilmesi için bir katalizör görevini üstlenmişler, insan haklarını ihlal edecek biçimde düzenlenmiş yasala-

⁵⁶ Nur Betül Çelik, "Marx'ın Ontolojisi ve Siyasal Öznelik Sorunu", **Doğu Batı**, N.55, 2011, s.18.

⁵⁷ Yıldız Silier, "Marx ve Rousseau: Eşitsizlik ve Özgürlük", **Doğu Batı**, N.55, 2011, s.139, 142.

⁵⁸ Ahmet Bekmen, "Marksizm: 'Praksis'in Teorisi', **19. Yüzyıl'dan 20. Yüzyıl'a Modern Siyasal Teoriler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.165-248.

⁵⁹ Üskül, **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, s.123.

⁶⁰ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s.91-92.

rın iptaline karar verebilme yetkisiyle donatıldıklarından bu tehlikenin bir yaptırımını olarak ortaya çıkmışlardır⁶¹.

Amerikan ve daha çok da Fransız devriminin ürünü olan soyut birey anlayışının, insan hak ve özgürlüklerini korumaya yeterli olmadığı görüldüğü için, artık bireyin devlete karşı ileri sürebileceği hakların da varlığı kabul edilmektedir. Soyut hak ve özgürlük anlayışı herkes için geçerli olsa da, 19. yüzyılda bunlardan herkesin eşit olarak yararlanamadığı çok açık bir biçimde görülmüştür. Sanayi devrimiyle birlikte, işçi kesiminin çok çalıştığı halde, gitgide fakirleşmesi, diğer yandan bir diğer kesimin zenginleştiğiçe her şeyi kendine hak görmesi bunun bir kanıtı olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında, buna karşı gelişen mücadelede ikinci kuşak haklar adıyla anılan siyasal, ekonomik ve sosyal haklar ön plana çıkmıştır⁶²: Seçme ve seçilme özgürlüğü, çalışma olanaklarının düzeltilmesi, iş olanaklarının yaratılması, toplumsal güvenliğin sağlanmasının yanında eğitim alma hakkı, ailenin korunması, sendika kurma hakkı gibi haklar, yaşam hakkı, mülkiyet, düşünce, inanç ve ibadet gibi (birinci kuşak haklar) klasik hak ve özgürlüklerden sonra kabul edilmiş ikinci kuşak haklardır. Ekonomik ve toplumsal hakların tanınması, bir evrim süreci içerisinde, örgütsel mücadeleler sonucunda gerçekleşmiştir.

Bu hakları, değişen dünya, ilerleyen teknoloji gibi yenilikler karşısında beliren yeni sorunların çözülmesi çerçevesinde çevre hakkı, insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı, barış hakkı gibi üçüncü kuşak haklar (dayanışma hakları) izlemektedir⁶³. Üçüncü kuşak haklar, klasik ve sosyal haklardan farklı olarak gerçekleşebilmeleri için kişilerin, kurumların ve devletin ortak çabasını gerektirmektedir. İnsan haklarının güvenceye bağlanması için, birinci kuşak haklarında burjuvazi sınıfı, ikinci kuşak haklarda ise işçi sınıfının rolünün büyük olduğu bilinmektedir. Üçüncü kuşak hakları ise kişiler, gruplar ve devletler kadar, sınıflar arası bir dayanışmayı da gerektirdiğinden bunlara dayanışma hakları adı verilmiştir. Ancak, hangi sınıflamaya tabi tutulurlarsa tutulsunlar, insan haklarının bir bütün olarak değerlendirilmesi gereği unutulmamalıdır⁶⁴. Ve günümüzde tüm bunları anayasasına koyan ve uygulamasını da denetleyen bir devletin insan haklarına ve sosyal adalete saygılı, demokratik bir hukuk devleti olduğunu söylemek kural olarak mümkündür.

IX) 20. Yüzyıl ve İnsan Hakları:

Anlatılacak olan bu son dönemde, insan hakları, herhangi bir ahlaki haktan daha üstün tutulan haklar haline gelmiştir. Böylece, insanın değerinin korunmasını hedeflenmiş ve bunun somut olarak gerçekleştirilmesine yönelinmiştir. 20. yüzyıldan itibaren insan haklarının güvencesini sağlayan hukuk ve sözleşmelerdir ve yazılı bir biçimde saptanan haklar bazı yaptırımlarla destek-

⁶¹ Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Basım A.Ş., 2009, s.455.

⁶² Aydın Cıngı, **Sora Sora Demokrasi**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009, s.11-12.

⁶³ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul, Legal, 2011, s.227; Oktay Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", **İnsan Hakları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s.21-25.

⁶⁴ Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", s.25.

lenmiştir⁶⁵. Gelineen noktada artık insan haklarının güvenceye alınmadan bir insanın insanca yaşamasının olanaksız olduğu kabul edilmiştir⁶⁶.

İnsan hakları yürürlükteki hukuktan bağımsızdır ve bu anlamda uluslararası bir nitelik de kazanmıştır. İnsan haklarının somut olarak korunması açısından en büyük adım Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1953) ile atılmıştır. Bu sözleşmenin temelinde, II. Dünya Savaşı'nı yaşayan ve bunun toplumsal, ekonomik ve siyasal zararlarını gören Avrupa ülkelerinde bir daha böyle bir olayın tekrarlanmamasının sağlanması ve insan haklarını ortadan kaldıran totaliter sistemlerin yeniden ortaya çıkışının önlenmesi için bir birlik oluşturma düşüncesi yatmaktadır⁶⁷.

1953'ten beri yürürlükte olan bu sözleşme, 1948'de kabul edilen ve Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nde yer alan hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik etkili bir yaptırım gücünün bulunmamasının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. İnsan haklarının gerçekleştirilmesini hedef alan bu belgede bu hakların nasıl korunacağına ilişkin açık ve net bir hukuki çerçeve çizilememiştir⁶⁸. Nitekim, bu bildiri hukuken bağlayıcı sayılmayan, bir BM Genel Kurulu kararıyla kabul edilmiştir⁶⁹. İyiniyetli ancak yarım kalan bir çabanın ürünü olarak kalan bu belgenin ortaya çıkardığı boşluk nedeniyle bu defa daha somut çözümler getirilmeye çalışılmıştır. Bu gelişme sonucunda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile insan hak ve özgürlükleri ilk defa somut olarak koruma altına alınmış ve bundan böyle sözleşmeye imza atan ülkeler bu hakları ihlal edecek bir yasa çıkarmaları ya da bir uygulamada bulunmaları halinde bir yaptırımla karşılaşacaklarını kabul etmişlerdir.

Türkiye de bu sözleşmeyi 1954 tarihinde çekincesiz onaylamış, 1987 yılında bireysel başvuru hakkını, 1990'da da Divanın zorunlu yargı yetkisini tanımış bulunmaktadır. Bu nedenle AİHS, iç hukukumuzun temel haklar sistemini tamamlayan uluslararası bir koruma sistemidir. Sözleşme bir yanılla uluslararası hukuk niteliğini taşımakta, diğer yanılla da onaylandığı için iç hukukun bir parçası haline gelmiştir⁷⁰.

Sözleşme, öncelikle ilke olarak birinci kuşak insan hakları kapsamında olan insanın yaşam hakkını koruma altına almış, işkenceyi, köleliği, zorla çalıştırılmayı yasaklamış, herkesin özgürlük ve güvenlik ve adil yargılanma hakkının bulunduğunu, ceza yasalarında belirtilenlerin dışında bir suçtan yargılanamayacağını, tarafsız bir yargıç önünde yargılanma hakkının eşit bir şekilde herkese uygulanması gerektiğini, özel hayatın ve aile hayatının korunması gerektiğini, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü, ifade, dernek kurma ve toplantı yapma özgürlüğünün güvence altına alınması zorunluluğunu, herkesin evlenmeye hakkı bulunduğunu, dilekçe hakkının bulunduğunu, ayrımcılık yasağını kabul etmiştir.

⁶⁵ Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", s.14, 16.

⁶⁶ Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", s.21.

⁶⁷ "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi", **İnsan Hakları**, İstanbul, YKY Yayınları, 2000, s.534-535.

⁶⁸ Mahmut Göçer, **İnsan Haklarının Korunması ve Birleşmiş Milletler**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2009, s.4; Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, s.264.

⁶⁹ Turgut Tarhanlı, "Birleşmiş Milletler Örgütü ve İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Başlıca Usuller", **İnsan Hakları**, İstanbul, YKY Yayınları, 2000, s.408.

⁷⁰ Akılhoğlu, **İnsan Hakları**, 1995, s.20-203.

Sözleşmenin amacı, iç hukukları tek bir biçime vardırılmak değildir, asgari bir ortak korumayı sağlamaktır. Bu kolektif güvencenin işletilmesi, hem devletlere hem de bireylere verilmiştir. Bir veya birkaç devlet, insan haklarını ihlal ettiği iddiasıyla taraf devletlerden birini komisyona şikâyet edebileceği gibi, bir kişi ya da kişi topluluğu da haklarının çiğnendiği gerekçesiyle komisyona gidebilmektedir. Bir hak ya da özgürlük ihlali varsa, bu ihlali yapan devlete somut cezalar verilebilmekte, bu devlet sürekli olarak bu tarz cezalar aldığı takdirde, uluslararası platformda itibar kaybına uğramaktadır⁷¹.

Sonuç:

Bu gelişmelerden sonra, bu sözleşmelere imza atanlar açısından insan haklarının kendisini herkese, kamu erklerine ve özel kişilere kabul ettirdiğini, uygulanmaması durumunda yaptırım uygulanacağını rahatlıkla söylemek mümkün olmuştur. İnsan haklarının hukuksal algılanışı, özgürlüklerin hukuk kuralı dışında soyut bir ilke olarak değil, yaptırımı olan, uygulanabilir, pozitif bir hukuk ilkesi olarak tanınmasıdır. Hukukileşme sürecinde ilk araç anayasalar olacaktır, bunu ona uygun olarak çıkarılacak yasalar, tüzükler ve yönetmelikler izleyecektir. Bu nedenle, insan haklarına saygı gösterdiğini iddia eden bir devletin tüm yazılı hukuki metinlerinin ve bu metinlerin uygulamasının buna uyduğunu göstermesi gerekecektir. Böylece yazılı metinlerden ibaret olan hukuk sistemlerinin günlük yaşamda karşılığını bulduğu söylenebilecektir.

Kısa bir özet olarak sunmaya çalıştığımız bu tarihsel perspektif, bize, insanın insan olma çabasının yüzyıllar sürdüğünü ve bu çabanın -Aydınlanma'nın etkilerinin ilk görüldüğü topraklar dahil- devam ettiğini göstermektedir. İnsanın, insan onuruna yakışır bir yaşam sürme arzusu, yapılan onca savaşa ve akıtılan onca gözyaşına rağmen ulaşılmış bir hedef değildir. Birey kavramı, bu hedefe ulaşmak için başlangıçta iyi bir araç gibi görünmüşken, bireycilik de uygulandıkları ülkelerde insanın hedeflediği mutluluğu getirmemiştir. Bu da diğer uca doğru savrulmayı engelleyememiş ve bir kez daha Aristo'nun görüşlerinden ilham alınarak yeni bir yorumla bütünsel bir toplumsalallığı ve geleneklere sıkı sıkıya bağlılığı hedefleyen ve yalıtılmış⁷², köksüz bir benlik yarattığı için liberalizmi ve bireyciliği eleştiren komünataryanizm (cemaatçilik) akımı ortaya çıkmıştır⁷³. Batı uygarlığının bireycilik derken toplumcu düşüncü bir kez daha hortlattığı ve bireyciliğe sarılanların da toplumsal bir yalnızlaşmayı, tüketimin artmasını, bireylerin siyasi olaylara duyarsızlığını görmezden geldiği görülmektedir⁷⁴. Bu, tarihsel bir kısır döngü müdür sorusu akla gelmektedir...

Bireyciliğin çözüm olup olmadığı hala tartışılırken ve içinde yaşarken umursamazlıkla yavaş yavaş yok ettiğimiz dünyanın bizi daha ne kadar ağırlayacağını bilmezken, azınlıkta kalan herkesin hala "öteki"leştirilme ve çoğunluk tarafından hak ve özgürlüklerin elinden alınması tehlikesi, savaşlar ve ekonomik sömürüler devam etmektedir. Bunun engellenebilmesi için demokrasinin sadece çoğunluk tarafından seçilenlerin her istediklerini yasalar eliyle yapabil-

⁷¹ Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, s.270-278.

⁷² Anthony Elliot, Charles Lemert, **Yeni Bireycilik**, çev.: Başak Kıcır, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2011, s.83-89.

⁷³ Alasdair MacIntyre, **Erdem Peşinde**, çev.: Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrintı Yayınları, 2001, s.233.

⁷⁴ Louis Dumont, **L'Ere de l'Individu**, Paris, Gallimard, 1989, s.90.

mesi olmadığının bilinmesi gerekmektedir. Pozitif hukuk, herkese asgari bir güvence sağlamaktadır ama hukukun yasadan ibaret olmadığı düşüncesi yerleşmelidir. Bireyin hak ve özgürlüklerine, sosyal haklara ve sosyal adalete saygılı bir çoğunluğun azınlığın haklarını gözetmesi demokrasinin bir gereğidir, ancak her zaman bunun böyle olmayabileceğini göz önünde tutmak gerekmektedir. Seçilmiş çoğunluğun, özellikle azınlıkta kalanların hak ve özgürlüklerine saygı göstermediği, hak ihlallerinde bulunduğu hallerde, demokratik ülkelerde, bu tutumun bir yaptırımla karşılaşması, buna izin verilmemesi için anayasa mahkemeleri, danıştay gibi idari yargı kurumları ve onların bu hakları korumaları için başvurabilecekleri insan onuru, uluslararası hukukun genel ilkeleri, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar vardır. Bu kavramlar, yüzyılların sonunda aklın eseri olarak ortaya çıkmışlardır. Bu nedenle, bundan sonra yapılacak olan, tarihsel geçmişe bakıp nereye gitmek istediğimizi kendimize sormalı ve gerektiğinde denetleme ve fren mekanizmalarına sahip, insan haklarına saygılı, laik, demokratik, sosyal bir hukuk devletinin nasıl daha iyi işleyeceğine kafa yormak olmalıdır.

Kaynakça:

Ağaoğulları, Mehmet Ali: **Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi**, Ankara, V Yayınları, 1989.

Ağaoğulları, Mehmet Ali: **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.

Akal, Cemal Bali: **İktidarın Üç Yüzü**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1998.

Bekmen, Ahmet: "Marksizm: 'Praksis'in Teorisi', **19. Yüzyıl'dan 20. Yüzyıl'a Modern Siyasal Teoriler**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Burns, James Henderson: **Histoire de la Pensée Politique Médiévale**, Paris, PUF, 1998.

Cıngı, Aydın: **Sora Sora Demokrasi**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2009.

Çelik, Nur Betül: "Marx'ın Ontolojisi ve Siyasal Öznellik Sorunu", **Doğu Batı**, N.55, 2011.

Delacampagne, Christian: **20. Yüzyıl Felsefe Tarihi**, çev.:Devrim Çetinkasap, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Dumont, Louis: **Homo Hierarchius**, Paris, Gallimard, 1966.

Dumont, Louis: **L'Ere de l'Individu**, Paris, Gallimard, 1989.

Elliot, Anthony; Lemert, Charles: **Yeni Bireycilik**, çev.: Başak Kıcı, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2011.

Fontana, Josep: **Çarpıtılmış Geçmişe Ayna**, çev.: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Literatür, 2003.

Galeano, Eduardo: **Latin Amerika'nın Kesik Damarları**, çev. Atilla Tokatlı-Roza Hakmen, İstanbul, Çitlembik Yayınları, 2010.

Galtung, Johan: **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, çev.: Müge Sözen, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

Gemalmaz, Mehmet Semih: **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1997.

Gierke, Otto: "Orta Çağ'da Siyasi Kuramlar: Devlet ve Hukuk", çev.: Olgun Akbulut-Emre Zeybekoğlu, **Devlet Kuramı**, Der. Cemal Bali Akal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2000.

Göçer, Mahmut: **İnsan Haklarının Korunması ve Birleşmiş Milletler**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2009.

Gökberk, Macit: **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990.

Göze, Ayferi: **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1995.

Gutas, Dimitri: **Yunanca Düşünce Arapça Kültür: Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu**, çev.: Lütfü Şimşek, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011.

Im Hof, Ulrich: **Avrupa'da Aydınlanma**, çev.: Şebnem Sunar, İstanbul, Literatür, 2004.

"İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi", **İnsan Hakları**, İstanbul, YKY Yayınları, 2000.

MacIntyre, Alasdair: **Erdem Peşinde**, çev.: Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrintı Yayınları, 2001.

Kaboğlu, İbrahim Ö.: **Özgürlükler Hukuku**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.

Kaboğlu, İbrahim Ö.: **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul, Legal, 2011.

Kantorowicz, Ernest: "Orta Çağ Siyasi Düşüncesinde 'Vatan İçin Ölmek-Pro Patria Mori' ", çev.: Erol Öz, **Devlet Kuramı**, Der. Cemal Bali Akal, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2000.

Keyman, Selahattin: "Hukuki Pozitivizm", **A.Ü.H.F.M.**, c.:35, N.:1-4, 1978.

Lavergne, Bernard: **Individualisme Contre Autoritarisme**, Paris, PUF, 1959.

Lee, Stephen J.: **Avrupa Tarihinden Kesitler**, çev.: Savaş Aktur, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2004.

Le Goff, Jacques: **Avrupa'nın Doğuşu**, çev.: M. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür, 2008.

Lewis, Gwynne: "Fransız Devrimi", **Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek, 1560-1991**, çev.: Kemal İnal, Der.: David Parker, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

Maalouf, Amin: **Çivisi Çıkmış Dünya**, çev. Orçun Türkay, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Ökten, Kaan: **Hıristiyanlıkta İnançın Yenilenmesi**, İstanbul, Mavi Ada Yayıncılık, 2000.

Öktem, Niyazi: "Antik Yunan Felsefesi", **İ.Ü.H.F.M.**, c.: 39, N.1-4.

Özcan, Mehmet Tefvik: **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, İstanbul, XII Levha Yayıncılık, 2008.

Rullman, Marit: **Kadın Filozoflar**, çev.: Tomris Mengüşoğlu, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 1996.

Sabine, George: **Siyasal Düşünceler Tarihi**, çev.: Özer Ozankaya, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları No:18, Sevinç Matbaası, 1969.

Sartori, Giovanni: **Demokrasi Teorisine Dönüş**, çev.: Tunçer Karamustafaoglu, Ankara, Yerkın Basımevi, 1993.

Sen, Amartya: **Kimlik ve Şiddet**, çev. Ahmet Kardam, İstanbul, Optimist Yayınları, 2010.

Silier, Yıldız: “Marx ve Rousseau: Eşitsizlik ve Özgürlük”, **Doğu Batı**, N.55, 2011.

Sombart, Werner: **Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı**, çev.: Oğuz Adanır, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2008.

Şenel, Alaettin: **Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.

Tanör, Bülent; Yüzbaşıoğlu, Necmi: **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Basım A.Ş., 2009.

Tarhanlı, Turgut: “Birleşmiş Milletler Örgütü ve İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Başlıca Usuller”, **İnsan Hakları**, İstanbul, YKY Yayınları, 2000.

Thomson, George: **İlk Filozoflar**, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, Payel Yayınevi, 1997

Tunçel, Ahu: **Bir Siyaset Felsefesi: Cumhuriyetçi Özgürlük**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Sarıca, Murat; Aybay, Rona: **Faşizm**, İstanbul, İzlem Yayınları, 1962.

Schwarz, Andreas B.: **Roma Hukuku Dersleri**, çev.: Türkan Rado, İstanbul, 1965.

Uygun, Oktay: “İnsan Hakları Kuramı”, **İnsan Hakları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Üskül, Zeynep Özlem: **Bireyciliğe Tarihsel Bakış**, İstanbul, Bike Yayıncılık, 2003.

Üskül Engin, Zeynep Özlem: “Ortaçağda Teologların Akılla Buluşmasının Bir Örneği: St. Thomas d’Aquin”, **Prof. Dr. Necip Kocayusufpaşaoğlu için Armağan**, Ankara, Seçkin, 2004.

Üskül Engin, Zeynep Özlem; Karaman, Başak: “Roma İmparatorluğu ve Roma Hukukunda Ailenin Toplumsal Temelleri”, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, N.1, 2006.

Üskül Engin, Zeynep Özlem: “Une Perspective Juridique, Historique et Philosophique du Féminisme”, **Annales De La Faculté De Droit D’İstanbul**, N: 57, 2009.

Villey, Michel: **Philosophie du Droit**, Paris, Dalloz, 2001.

